

Тема 12. Культурна спадщина та мистецтво стародавньої України

У розвитку первісного суспільства залежно від матеріалу та технології виготовлення знарядь праці можна виокремити декілька значних періодів, які традиційно називають віками: кам'яний (його утворюють палеоліт, мезоліт, неоліт), мідно-кам'яний, бронзовий та залізний. На території України найдавніші люди з'явилися ще в період палеоліту понад 1 млн років тому. Вони жили невеликими групами, що утворювали первісне людське стадо, користувалися вогнем, уміли застосовувати каміння і дерев'яні палиці, виготовляли примітивні знаряддя праці. Основними заняттями були полювання та збиральництво.

Близько 40—35 тис. років тому з'явився новий тип людини, що вже належала до сучасного фізичного типу - *Homo sapiens*, або "людина розумна". Переважним джерелом добування їжі було полювання на великих тварин. Досконалішою стала мисливська зброя. Основними формами житла залишалися чум чи яранга, а також землянки і напівземлянки.

На зміну первісному стаду прийшла родова община. Рід стає основною суспільною ланкою, об'єднуючи родичів за материнською лінією, що свідчить про виникнення матріархату* Роди консолідуються у племена, формується племінна організація суспільства. Виникли давні форми релігійних вірувань: анімізм, магія, тотемізм, фетишизм.

Нових успіхів людське суспільство досягло в епоху мезоліту. У-результаті потепління склалися ландшафтно-географічні зони, близькі до сучасних. Змінився рослинний і тваринний світ. Відповідно змінювалися й умови життя людей, зокрема добування їжі. Завдяки винайденню лука і стріли мисливець уже міг полювати здобич на відстані й у більшій кількості. Одним з основних занять стає рибальство. Було створено інструменти для обробки дерева; з'явилися нові вироби з кістки та дерева з крем'яними пластинами.

На цю епоху припадає початок приручення диких тварин, насамперед собаки, потім — свині. У зв'язку з підвищенням продуктивності праці відпала потреба в існуванні багатолюдних колективів. Відбуваються масові переселення людей з однієї місцевості до іншої, поширюється досвід господарювання.

Завершальною стадією кам'яного віку стала епоха неоліту. Зароджуються нові форми господарювання — скотарство і землеробство. Процес переходу від присвоювальних форм господарювання до відтворювальних отримав назву неолітичної революції. Основу виробничих відносин становила спільна власність роду на знаряддя та продукти праці. Одним із важливих досягнень стає виготовлення глиняного посуду. Для виготовлення знарядь праці, крім простого оббивання, з'являються нові методи обробки сировини — пиляння, шліфування, примітивне свердління.

Якісно новим періодом розвитку первісного суспільства став енеоліт. З'являються перші металеві вироби — мідні й золоті. Основними заняттями населення стають землеробство і скотарство. Зароджується орне землеробство. Було винайдено колесо, а відтак і колісний транспорт. Розвиток землеробства, скотарства, ремесла та обміну зумовив значні зміни у стародавньому суспільстві. Замість матріархату поступово утверджується патріархат. Родова організація змінюється сусідською общиною. Господарською основою стала патріархальна сім'я, що складалася з кількох поколінь родичів.

Серед енеолітичних племен на території сучасної України провідне місце посідали хліборобські племена Трипільської культури. Поширена на території від Верхньої Наддністрянщини і Південної Волині до Середньої Наддніпрянщини і Причорномор'я ця культура досягла найвищого розвитку впродовж IV-III тис. до Н. Х. мало чим поступаючись раннім цивілізаціям Стародавнього Сходу. Назву отримала від дослідженого наприкінці XIX ст. українським археологом В. Хвойкою поселення поблизу села Трипільля на Київщині.

Трипільці жили у тривалих поселеннях, що налічували кілька десятків садиб, у яких мешкали до 600 жителів. Основною ланкою суспільства була невелика сім'я. Існував релігійний культ богині-матері. Основним заняттям трипільських племен було землеробство. Певного рівня досягли тваринництво та ремесла (чинбарство, кушнірство, ткацтво, обробка міді, керамічне виробництво). За етнографічними ознаками Трипільську культуру можна вважати близькою і подібною до української. Це дало змогу висунути й розвинути ідею поступального етнічного розвитку автохтонних мешканців Подніпров'я з часів Трипільської культури через скіфські племена до сучасних українців. Основними причинами занепаду Трипільської культури, на думку вчених, були зміна теплого і вологого клімату на значно посушливіший, загальна нерозвиненість матеріального виробництва, руйнівні зовнішні впливи сусідніх племен.

За енеоліту відтворювальне господарство набуває поширення і в інших регіонах України, зокрема в Степу та південній смузі лівобережного Лісостепу, де проживали скотарські племена. Поряд зі скотарством, вони активно займалися і рибальством, мисливством, збиральництвом, частково землеробством.

Через свій рухливо-осілий спосіб життя скотарі майже не залишили поселень, тому основним джерелом для вивчення їх діяльності і побуту є поховальні пам'ятки - численні кургани та кам'яні антропоморфні скульптури. Є підстави вважати, що зі скотарськими племенами українських степів пов'язане становлення індоєвропейської спільноти, а також виникнення та поширення індоєвропейського кола мов.

На зміну мідно-кам'яному прийшов бронзовий вік - істотною рисою якого було поширення виробів з бронзи. У межах сучасної України бронзовий вік характеризується передусім швидким розвитком скотарства і землеробства, що сприяло завершенню процесу виокремлення скотарських племен із середовища землеробських. Це був перший великий суспільний поділ праці. Високим був рівень громадського ремесла. Обмін набув постійного та регіонального характеру. Виникають зародки майбутнього письма — піктограми.

Зі зростанням продуктивності землеробства і скотарства, з розвитком металургії з'являється надлишок продуктів, що зосереджується в руках окремих родових груп або племінної верхівки. Все це спричиняє визрівання як внутрішніх, так і зовнішньо племінних соціальних суперечностей. Швидко вдосконалюється зброя, зводяться укріплені поселення, відбувається консолідація племен у союзи.

Освоєння виробництва заліза на поч. I тис. до Н. Х. сприяло дальшому розвитку суспільства. Завдяки поширенню різних ремесел та успіхам землеробства відбувся другий великий суспільний поділ праці: ремесло відокремилось від землеробства. Посилилася майнова та соціальна диференціація суспільства, створивши необхідні передумови для виникнення станovo-класових відносин та держави.